

БР 330-331

06
01
124

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

"
" NAS JEZIK

НОВА СЕРИЈА

Књига XVIII, св. 4—5

P-464

БЕОГРАД, 1971.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Стевановић, О потенцијалу II у књижевном језику	195—200
2) А. Пецо, Један актуелан проблем наше фонетике (изговор и писање фонеме x)	201—219
3) Берислав М. Николић, Акцент интернационализама у савременом српскохрватском књижевном језику	220—228
4) Ж. Станојчић, Језички тип једног еуфемизма	229—234
5) Д. Јовић, Прилог методима испитивања песничког језика на песни „Сопоћани” Васка Попе	235—249
6) Е. Фекете, Нешто о деклинацији властитих именица страног порекла у нашем језику	250—262
7) Даришка Гортан - Премк, Приступ обради падежних синтагми у средњој школи	263—271
8) Радоје Симић, Два случаја синтаксичке аналогије	272—282
9) Језичке поуке	283—286
10) Регистар	287—303

УРЕБУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД
1971.

ПРИСТУП ОБРАДИ ПАДЕЖНИХ СИНТАГМИ У СРЕДЊОЈ ШКОЛИ

(наставак)²⁷

О дативу без предлога

Датив²⁸ је падеж у коме стоји име појма коме је нешто намењено или управљено, односно датив је облик самосталне речи који се јавља као зависни члан синтагми чији управни чланови, по правилу глаголи, означавају процесе давања, саопштавања, управљања, тј. намењивања уопште.

52. Даћемо кратак преглед дативских синтагми без предлога према значењима глагола у њима.

53. Глаголи са општим значењем: *давати*:

А необично ми беше пријатно што је мени бог дао фино срце и племениту витешку крв (Р. Домановић, Данга, из Читанке за III разред гимназије Р. Димитријевића и Д. Вученова, изд. Завода за издавање уџбеника СР Србије, стр. 241). Патња је... и з р а з у дала слике беде и горког очаја (Воћа, 248). На самрти м и остави аманет (Страдија, 254). — Несрећна судбина моја не даде м и да ме... огреју зраци слободе (И., 254). — Синко, м е н и смрт не даде да умрем у мојој милој отаџбини, судба м и не даде да ми кости прими она света земља (И.). — Ја то питање... нећу оставити, јер то м и... налаже дужност (И., 255). — Сада ће поћи набоље, јер је већ за ово кратко време издат читав милион

²⁷ Први и други део в. У Нашем језику, књ. XVII, св. 3, стр. 143—154. и књ. XVII, св. 5, стр. 307—319.

²⁸ Реч *датив* је постала од грчког назива за овај падежни облик *dōticē* (*ptōsis*) преко латинског *dativus* (*casus*) који је у вези са латинским глаголом *dato*, што значи *дати*.

п и с ц и м а књига о штедњи за народ (И., 257) — Ето, ономад је издата велика сума новца једном члану владе да лечи жену (И., 258). — Интелигенција... уноси идеје европског либерализма дајући им специфичан облик (Читанка, 264). — Дворској клики [је] успело да помало овоме листу да други правац и карактер (И., 265). — Снага његове сатире је... и у уметничком поступку којим је своје... причању дао тако снажну логику (И., 266).

У примерима које смо навели име у дативу означава појам коме се нешто даје, оставља, издаје и сл.

54. Глаголи са општим значењем: *саопштавати, говорити*:

Један другом говори и доказује (Воћа, 246) — Кажите ви мени који познаје овога путника (И., 247). — Изабраше... десеторицу који ће отићи странцу, те му изнети побуде збора (И., 247). — Саопштите збору срећан успех (И., 248). — Кад сам већ прочитао, хоћу да препричам и другима (Страдија, 254). — Он ми много причаше о својој постојбини (И.). — Потребно јој је било да јој народ... изјави пуно поверење (И., 259). — И погледај у Грахово равно/ Па ћеш видјет лаже ли ти вила (Народна песма). — Саветујем ти да то не учиниш (Пример из горног језика).

У свим овим реченицама, без обзира који је глагол саопштавања у питању, име у дативу означава појам коме се нешто говори, казује.

55. Последња два од наведених примера за нас су интересантна из једног посебног разлога: у њима, рекло би се, место датива могао би доћи и акузатив, без промене или готово без промене значења, односно они би могли и гласити — лаже ли те вила, саветујем те.

Уопште треба нагласити да се уз ова два глагола у нашем језику употребљава поред датива и акузатив, и то можда и чешће, нарочито уз глагол *лагати*. Између ових синтагми с дативом и акузативом, истина, постоји извесна значењска разлика, али она није ни битна, ни обавезна. Код глагола *лагати* она је нешто већа и израженија, док је код глагола *саветовати* готово једва приметна. *Лажати* некоме значи *говорити лаж* не-

коме, а лагати некога — речима обмањивати, варати некога; саветовати некоме претежно значи давати савет некоме, а саветовати некога — помагати, подупирати саветом некога. Те разлике у значењу између дативских и акузативних синтагми с овим глаголима нису толико битне јер се најчешће некоме говори неистина, лаж с циљем да се он обмане, а то се у овоме случају своди на исто. И то значи да се оне могу употребити и у истом значењу, синонимично²⁹, тј. глаголи *лагати* и *саветовати* у нашем језику дворекцијски³⁰ су.

56. Глаголи којима је у основи значење: *упућивати, усмеравати*, односно окретати појму с именом у доставу:

Сви се сагласише да би најбоље било да умоле овога путника кога и м је... сам бог послао (Воћа, 247). — Бог [се] смилова на нас, те н а м посла тебе (И.). — Изабраше из своје средине десеторицу који ће отићи с т р а н ц у (И.). — Сви се окренуше непознатом и узеше га мерити од главе до пете (И.). — Шта ће ти очи кад има ко за нас гледа и води нас срећи (И., 250). — Знамо да нас овај мучни пут води срећи (И., 250). — Они [су]... упутили тај предмет на мишљење општој с е д н и ц и Касационог суда (Страдија, 253).

Имена у дативу уз ове глаголе, дакле, означавају појмове којима се нешто приближава, усмерава, упућује, окреће.

57. Глаголи чије је опште значење такво да подразумева да је њихово вршење намењено појму у дативу:

Не чудим се самоме с н у, већ се чудим како сам имао куражи и да сањам страшне ствари (Данга, 240). — Главно је да ви м е н и верујете да је то било негде (Воћа, 246). —

²⁹ Према Наставном плану и програму за гимназију у СР Србији ученици су се са појмом *синоним* морали упознати још у другом разреду, али ће ипак добро бити да их наставник подсети да су синоними речи или граматичке конструкције односно синтагме различите по гласовном саставу и пореклу, а истог или скоро истог значења.

³⁰ И на значење овог термина наставник би могао ученике подсетити. Рекција је својство неке речи да везује за себе другу реч као допуну у одређеном граматичком облику. У нашем случају глаголи *лагати* и *саветовати* везују за себе допуну у дативу или у акузативу, и зато кажемо да су дворекцијски. Термин *реакција* постао је од латинске речи *rectio, õnis*, која значи *управљање, управа*.

Уз вођу се одмах груписаше најодважнији људи да му се нађу у несрећну случају (И., 249). — Један старац... утануо ногу, превили су му туцан црни лук (И., 250). — Нико не сме ни речи да примети паметном... вођи (И., 251). — Сваки зеленаш и нитков могао је себи купити за неколико гроша титулу: велики народни родољуб (Страдија, 252). — Знај да су велика дела намењена тој витешкој земљи и нашем народу (И., 254). — Имао сам могућности... да се брзо посветим свима државним тајнама (И.). — Шта мислите колико штете тиме наноси овој напаћеној земљи (И., 255). — Те смо тако хтели да жртвујемо ту приличну суму годишње, само да бисмо народу помогли и олакшали му колико толико (И.) — Ја веома ценим историју и људе који цео свој живот посвете тој заиста важној науци (И.). — Једној госпођи скупштина је уважила молбу такве исте природе (И., 256). — Ја сам и сам науман да... помогнем народу у том погледу (И., 257). — Ко штеди томе и бог помаже (И.). — Увлачење књижевности у политичке борбе није сметало ни књижевности ни тој борби (Читанка, 263).

58. Вршење неких од процеса казаних овим глаголима може доносити корист или штету појмовима којима су намењени односно именима у дативу, као што је нпр. случај у реченицама: најодважнији људи му се нађу у несрећну случају, и — колико штете тиме наноси овој напаћеној земљи. У првом примеру глаголом *наћи се* (употребљеном овде у значењу — *прискочити у помоћ, помоћи*) појмови у функцији субјекта реченице — најодважнији људи — чине нешто што доноси корист појму у дативу — му односно вођи; у другом пак примеру предикатском синтагмом *наносити штете* субјекат — министар грађевина (што се из ширег контекста види) чини штету појму у дативу — напаћеној земљи. Датив какав имамо у првој реченици зове се *датив користи* или *датив комоди*³¹, а онакав какав имамо у другој *датив штете* или *датив инкомоди*³².

³¹ Према латинској речи *commodum*, *i* — корист, пробитачност.

³² Према латинској речи *incommodum*, *i* — штета, неприлика.

59. И у овој групи примера последњи су нам посебно интересантни. У њима имамо глаголе *помоћи* и *сметати* с допунама у дативу: *помоћи народу* и *сметати књижевности* и *борби*. И у овим бисмо синтагмама, као и у онима с глаголима *лагати* и *саветовати*, могли употребити допуне и у акузативу, тј. оне би могле гласити: *помоћи народ* и *сметати књижевност и борбу*, баш као што и срећемо код Домановића у Страдији само две странице даље — Изјављујем да ћу од данас свим силама помогати данашњу владу (стр. 259). У употреби дативских и акузативних синтагми с овим глаголима постоје извесне разлике. *Помагати некоме* углавном значи *намењивати, пружати своју помоћ некоме, а помагати некога* — својом помоћи *бранити, чувати, подизати* и сл. *некога* односно *помагати трајније и свестраније*. Код синтагми с глаголом *сметати* у функцији управног члана, међутим, семантичке разлике нема: и *сметати некоме* и *сметати некога* значи — *чинити нешто што забрањује, смета некога*; разлика међу њима може бити само у извесној територијалној ограниčenости. Наиме, конструкције с акузативом претежно срећемо код писаца једних културних центара, а конструкције с дативом претежно се употребљавају у другим центрима³³.

60. У дативу стоји и *име појма коме се у реченици приписује какво својство, стање или расположење*:

К о м е се, браћо, не иде... нека се врати (Вођа, 250).

— Србијанска стварност последњих година апсолутизма била је таква да н и к о м е није било потребно да измишља ветрењаче (Читанка, 263).

Људи... се набу... да га чувају да м у се не би десила каква опасност (И., 249). — А шта м у то треба? Треба м у, јер тек тако има право да се кандидује за посланика (Страдија, 256). — Враг би га знао откуд м е н и та књига (И., 253). — П о н е к о м старцу се слила суза низ смежурано лице (Вођа, 248). — В о ђ и се ништа није десило (И., 250). — В о ђ и [се] није никакво... зло догодило (И., 250).

³³ Уколико ученици у школи уче руски језик, наставник би им могао напоменути да глаголи *лагати, саветовати* и *помагати* у руском језику имају допуне увек у дативу: *глав товарищу, советовать другу, помогать ребенку*.

Прву групу примера чине безличне реченице, односно реченице са непознатим, неизреченим субјектом, а другу групу чине реченице у којима граматички субјекат означава какву појаву која проузрокује стање логичког субјекта изреченог у облику датива. Заједничко им је то што појам с именом у дативу и у једнима и у другима по правилу означава живо биће у психо-физичком стању одређеном значењем предиката, тј. значењем глаголског процеса, стања које му се приписује, намењује на извештан начин.

61. Значењски доста близак овоме је и *посесивни датив*:

Али му је баш због таквог држања популарност нарасла (Вођа, 249). — Где, какво је њему чело (И., 251). — Судаба ми не даде да ми кости прими она света земља (Страдија, 254).

Појму у дативу у овим примерима припада оно што се износи у реченици, тј. њему припада оно што је казано управним чланом синтагме у којој се јавља: *какво је њему чело* значи *какво је његово чело*; *нарасла му је популарност* — *нарасла је његова популарност* итд. итд.

62. Значење намене, додуше посебне врсте, имамо и у тзв. *етичком дативу* и у *дативу у заклетвама*.

Етичким дативом називамо облик датива личне заменице првог или другог лица који се умеће у реченицу с циљем да се покаже посебно интересовање, нарочита наклоност према ономе коме се говорно лице обраћа:

Шта ми радите? — Јесте ли ми добро? — И тако сам ти ја морала све сама да урадим (Примери из говорног језика).

63. Обликом датива у заклетвама допуњава се појам којим се закљиче; њиме се показује да се заклетва односи на лице које се закљиче, да је њему намењена, да њему припада:

Већ тако ми моје вере тврде, / И тако ми части и поштења (Народна песма). — Бога ми, тако је било. — Части ми, учинио сам то (Примери из говорног језика).

64. Датив се употребљава и уз придеве *сличан*, *склон*, *драг*, *мио*, *симпатичан*, *пријатан*, *дужан*, *крив* и сл.:

Његов идејни став у многоне је сличан идејном ставу Радоја Домановића (Читанка, 265). — Не најбох нигде на земљу налик³⁴ овој земљи о којој ми отац причаше (Страдија, 254). — Драг ми је. — Склон јој је. — Петар ми је симпатичан. — Дужан му је.

Имена у дативу у првим двома реченицама означавају појмове према којима се сличност одмерава. У даљим реченицама имена у дативу (м у, ј о ј, м и и сл.) упућују на лица која сматрају баш таквим — *драгим, симпатичним* и сл. појмове на које се односе особине казане овим придевима. У примеру *Петар ми је симпатичан* дативом личне заменице *ја* означава се лице које субјекту односно Петру приписује ову особину, ово својство — симпатичност.

О дативу с предлозима

65. С дативом у нашем језику може стајати релативно мали број предлога. То су, углавном, предлози: *к(а), према, близу (ближе), насупрот, упркос* и још по који, од којих се само предлог *к(а)* слаже једино са овим падежом, и ни са једним другим. Навешћемо њихова најчешћа значења.

66. *Значење усмерености.* Дативом с предлозима *к(а), према, близу, насрам* означава се појам у правцу кога се кретање врши или појам према коме се што усмерава, управља, окреће:

Ако идеш к а ц е н т р у, молим те повези ме, моја су кола у квару. — Окрете се п р е м а³⁵ њ о ј и настави да говори. — Погледа п р е м а п у ч и н и и уздахну (Примери из говорног језика). — Све б л и ж е а м б и с у (Воћа, 251).

68. Овде би било потребно рећи да се предлог *према* слаже и са локативом, али да локативне синтагме с предлогом *према* имају друкчије значење од ових дативских. Нпр. у дативској синтагми *упути се према Гордани* име у дативу с предлогом

³⁴ Треба напоменути да се у истом значењу као допуна придеву *налик* (а, разуме се и глаголу *личити*) јавља и облик акузатива с предлогом *на*: *налик њему* и *налик на њега*. Придев *сличан* може имати допуну и у инструменталу с предлогом *с*: *сличан њему* и *сличан с њим*, али сада у нешто друкчијем значењу — *раван, једнак с њим*.

према означава појам у правцу кога се врши кретање, док у локативној синтагми *он седи према Гордани* предлошко-падежна веза *према Гордани* означава место које се налази насупрот, преко пута појма с именом у локативу; дакле *он седи према Гордани* значи *он седи на месту које је преко пута Гордане*³⁵.

69. *Циљно значење* може имати датив само с предлогом *к(а)*, и то у савременом језику све ребе:

Носи књигу ка Солуну граду, / Ка Дојчину моме побратиму (Народна песма). — После ћемо заједно к мојима у село (из Граматике српскохрватског језика М. Стевановића, Цетиње 1968, стр. 374).

Данас бисмо наместо *носи књигу ка Солуну* рекли *носи књигу у Солун*, а наместо *носи ка Дојчину* — *носи Дојчину*, тј. *дај Дојчину*. Такође бисмо радије рекли *ићи ћемо код мојих у село* него *ићи ћемо к мојима у село*³⁶.

70. Датив с предлогом *према*, и ребе с предлогом *к(а)*, може означавати и појам *према коме се усмеравају каква осећања, расположења, какав став* и сл.:

Ако је указивао на тамне и наказне појаве... он их није набрајао из неког усамљеничког презира према Србији и према људима уопште (Читанка, 263). — Домановић је доста писао и у тамошњим политичким листовима... који су били у опозицији према влади (И., 240). — Нашу љубав к твојој царској глави. (П. П. Његош, Лажни цар Шћепан Мали).

71. *Усмереност супротног става, супротне радње* према неком појму означава се дативом с предлозима *супрот, насупрот, упркос, успркос*:

Насупрот свим очекивањима, он се на послу није показао као добар. — Упркос свим забранама, она је ипак отишла (Примери из говорног језика).

³⁵ В. више о воме: М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик II, Бгд. 1969, 358—360.

³⁶ Исп. оно што смо за генитивске синтагме типа *идем код Стеве* рекли у Нашем језику, књ. XVII, св. 5, на стр. 316.

72. Напомена. Усвојена знања о дативу ученици би могли проверити значењском анализом, на пример, дативских синтагми у својим последњим домаћим писменим саставима.

Даринка Гортан-Премк